

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکز

دانشکده حقوق

(پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: حقوق بین الملل

عنوان:

مسئولیت بین المللی دولتها در خصوص استفاده از سلاح های شیمیایی با تاکید بر

جنگ عراق و ایران

استاد راهنما:

دکتر فتاح احمدی

استاد مشاور:

دکتر منصور وفایی

نگارش:

حسن نوایور

تابستان 1390

مقدمه

در جهان امروزی بحث سلاح های کشتار جمعی، مقوله‌ای نیست که بتوان به سادگی از کنار آن گذشت. واکنش‌های بین‌المللی علیه این موضوع بسیار شدید است که نمونه بارز آن را در بحث استفاده ایران از دانش هسته‌ای می‌توان مشاهده کرد که با فشارهای بین‌المللی مواجه می‌باشد.

استفاده از سلاح‌های کشتار جمعی اعم از «شیمیایی، میکروبی و هسته‌ای» عکس‌العمل جوامع بشری را برانگیخته است به طوری که سازمان ملل متحد، سازمان کنوانسیون منع سلاح‌های شیمیایی را تشکیل داده است. علی‌رغم این امر بسیاری از قدرت‌های بزرگ همچنان به انباشت و تولید این سلاح‌ها ادامه داده‌اند و اینکه بسیاری از قدرت‌های بزرگ نظیر ایالات متحده آمریکا و رژیم اسرائیل تا کنون عضویت در کنوانسیون منع سلاح‌های شیمیایی را نپذیرفته‌اند.

در طول جنگ عراق و ایران، از سلاح های شیمیایی بر علیه افراد غیرنظامی ایران و عراق و نظامیان ایرانی به کرات توسط دولت عراق استفاده شده است که این امر با کنوانسیون منع سلاح های شیمیایی و مقررات بین‌المللی حاکم بر حقوق جنگ مغایرت دارد.

با عنایت به گستردگی دامنه شمول حادثه دیدگان و مصدومان این اقدام و عدم پیگیری مستمر و جدی موضوع از طرف قربانیان و مسئولین دولت متبوعشان و به منظور احقاق حقوق مصدومین و قربانیان شیمیایی ناگزیر به بررسی و تحقیق در ابعاد مختلف استفاده از تسلیحات شیمیایی، مسئولیت دولت‌ها طبق مقررات حاکم بر حقوق بین‌الملل در قبال استفاده از این تسلیحات و تجهیز دولت‌ها توسط شرکت‌ها و دولت‌های ثالث و سایر موضوعات مرتبط هستیم.

برای تدوین پژوهش حاضر کتب، مقالات، پایان‌نامه‌های موجود، متن کنوانسیون‌ها، معاهدات و سایر مراجعی که به نحوی با موضوع پژوهش مرتبط بودند مورد بررسی دقیق و موشکافانه قرار گرفته است. بطوریکه طبق مفاد کنوانسیون‌ها و پروتکل‌های مذکور در این پژوهش موارد متعدد نقض مقررات بین‌المللی توسط دولت عراق احراز گردیده و نحوه پیگیری موضوع جهت اعلام

حقانیت قربانیان و دولت متبوعشان و اخذ غرامت از مسببین و مباشرین این عمل اعلام شده است.

لذا با عنایت به مطالب مذکور این پژوهش در چهار فصل تهیه و تنظیم گردیده است.

ابتدا در فصل اول به کلیات و تعاریف مبحث اصلی پژوهش که سلاح های شیمیایی، مسئولیت بین المللی دولت ها و تاریخچه استفاده از سلاح های شیمیایی می باشد، پرداخته شده است. در فصل دوم موضوع عراق و استفاده از سلاح های شیمیایی در جنگ با ایران حول محورهای متعدد از جمله توجیحات حقوقی عراق در استفاده از سلاح های شیمیایی و توجیحات حقوقی ایران در عدم استفاده از تسلیحات شیمیایی آورده شده و در فصل سوم از دیدگاه سازمان ملل و استفاده عراق از سلاح های شیمیایی علیه ایران از جمله تصمیمات مجمع عمومی سازمان ملل متحد، شورای امنیت، دبیرکل سازمان ملل، کنوانسیون 1993 و سایر مطالب بررسی شده است. در فصل چهارم نیز حاصل تحقیقات صورت گرفته در قالب بررسی فرضیه های تحقیق، پیشنهادات، راهکارها و محدودیت ها بحث و نتیجه گیری بصورت مفصل آورده شده است.

فصل اول

کلیات و تعاریف

1-1 بخش اول - کلیات

در این بخش ما به تشریح بیان مسئله، فرضیه تحقیق، اهمیت و ضرورت تحقیق، پیشینه و روش تحقیق خواهیم پرداخت.

1-1-1 بیان مسئله و فرضیه

پیشرفت علم و تکنولوژی موجب شده است دولت‌های متخاصم، ابزار و عوامل خطرناک‌تر و غیر متعارفی علیه یکدیگر بکار بگیرند. استفاده از این ابزار در کنار جنگ‌ها و سلاح‌های متعارف موجب ترویج سلاح‌های انهدام دسته‌جمعی شده است. در این راستا دولت عراق نیز از این امر مستثنی نبوده و در طول جنگ هشت ساله با ایران از سلاح‌های شیمیایی بعنوان یکی از موثرترین ابزار بازدارندگی و مقابله و نیز اهرم فشاری بر علیه ایران استفاده نماید و با کمیت و کیفیت دلخواه خود باعث شود نتایج اسفبار و وحشتناکی به بار آید. این نتایج ناشی از سکوت مجامع بین‌المللی از یک سو و کمک‌های دولت‌های غربی در تجهیز دولت عراق به کشنده‌ترین سلاح‌های شیمیایی از سوی دیگر می‌باشد.

واضح و روشن است که دولت عراق به تنهایی توانایی ساخت و تجهیز تسلیحات شیمیایی را به صورت خودکفا نداشته است. بلکه تکنولوژی، تجهیزات و دانش فنی ساخت این تسلیحات، قبل و در طول جنگ توسط کشورهای پیشرفته وارد کشور عراق گردید. عراق با استفاده از انواع گازهای شیمیایی صدمات جبران‌ناپذیری را به مردم غیر نظامی و سربازان وارد آورد، در نتیجه عده زیادی از مردم ایران و مردم شهر حلبچه عراق در این حملات جان خود را از دست داده و جمعیت انبوهی در طول جنگ 8 ساله دچار آسیب‌های جدی جسمی و روحی شدند که برخی از این

آسیب‌ها به نسل‌های بعدی نیز منتقل شده است.

علی‌رغم وجود کنوانسیون 1993 پاریس، پروتکل 1925 ژنو و سایر اعلامیه‌های سازمان ملل در زمینه ممنوعیت تولید، تکثیر، توزیع، انباشت و استفاده از سلاح‌های شیمیایی و کشتار جمعی علیه افراد غیر نظامی، کودکان، زنان و ... دولت عراق بدون رعایت هیچ‌کدام از موارد مذکور، اقدام به استفاده از سلاح‌های شیمیایی و کشتار جمعی بویژه افراد غیر نظامی نمود.

فقدان اهرم‌های اجرایی موثر و مجازات‌های متناسب برای مقابله با ناقضین قواعد بین‌المللی و اعلامیه‌های صادره از موانعی است که همکاری و حمایت همه دولت‌های عضو را می‌طلبد، تا سازمان‌های مسئول مربوطه با این حمایت به اعمال قوانین مبادرت ورزند.

با توجه به سطور فوق و اهمیت نقش سازمان‌های بین‌المللی و مرتبط با موضوع کشتارهای دسته‌جمعی برای حل و فصل موضوع، این پایان‌نامه قصد دارد این موضوع را از نقطه نظراتی که می‌آید مورد بررسی قرار دهد:

بررسی حقوقی توجیحات دولت عراق در بکارگیری سلاح‌های شیمیایی

بررسی حقوقی توجیحات حقوقی در مورد بکارگیری سلاح‌های شیمیایی توسط دولت ایران

بررسی حقوقی مواضع سازمان ملل در برابر کاربرد سلاح‌های شیمیایی علیه ایران

بررسی حقوقی تاثیر دیپلماسی ایران در روند مذاکرات خلع سلاح شیمیایی

فرضیه عبارت است از حدس و گمان اندیشمندان درباره ماهیت چگونگی و روابط بین پدیده‌ها، اشیاء و متغیرها که محقق را در تشخیص نزدیک‌ترین و محتمل‌ترین راه برای کشف مجهول کمک می‌نماید و گمانی است موقتی که درست بودن یا نبودنش باید مورد بررسی قرار گیرد و بر اساس معلومات کلی و شناخت‌های قبلی یا تجارب محقق پدید می‌آید و در قالب قضایای حدسی و خبری تدوین می‌گردد.¹

---

¹ محمدرضا حافظ نیا، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، سمت، 1382، ص 282

فرضیه تحقیق عبارت است از:

- 1) به لحاظ مقررات بین‌المللی، دولت استفاده‌کننده از سلاح‌های شیمیایی (عراق) در قبال مصدومین و قربانیان شیمیایی مسئولیت داشته و محکوم به جبران خسارات وارده است.
- 2) به لحاظ حقوق بین‌المللی حاکم بر سلاح‌های شیمیایی، دولت شروع‌کننده جنگ در قبال مصدومین و مجروحین مسئولیت دارد.
- 3) به لحاظ مقررات بین‌المللی، تولیدکنندگان سلاح‌های شیمیایی در قبال مصدومین و مجروحین مسئولیت دارند.

1-1-2 اهمیت و ضرورت تحقیق

با توجه به فشارهای وارده بین‌المللی در مقاطع مختلف علیه ایران و استفاده از دستاویزهای حقوقی و بین‌المللی نظیر وضعیت حقوق بشر در ایران، نقض حقوق زنان و کودکان در ایران، تروریسم دولتی و حمایت ایران از گروه‌های تروریستی موجب شده است دولت ایران همواره در جهت مقابله به مثل آمده و از فرصت‌ها و بسترهای بین‌المللی نهایت استفاده را بنماید. بهره‌برداری حقوقی از وضعیت اسفبار جانبازان شیمیایی جنگ هشت ساله عراق و ایران در مناسبت‌های مختلف یکی از راه‌های جبران فرصت می‌باشد.

در این تحقیق بدنبال موضوع اصلی هستیم که آیا به لحاظ مقررات حاکم بر حقوق بین‌الملل این عمل دولت ج.ا.ا شناخته شده است یا خیر؟ مقصر اصلی این حادثه مطابق مفاد کنوانسیون‌ها و اعلامیه‌های صادره کیست؟ کشورهای اروپایی، شرکت‌های خصوصی یا دولتی آنها، حاکمان دولت‌های غربی یا دولت عراق؟

لذا جهت برنامه‌ریزی بهتر برای برخورد با این موضوع از جانب دستگاه‌های مختلف مسئول و ارائه راهکارهای عملی و قانونی در مجامع بین‌المللی و به منظور استیفای حقوق مصدومان و حادثه‌دیدگان و برخورد با دولت‌های مختلف این تحقیق به این موضوع مهم می‌پردازد.

1-1-3 سئوالات تحقیق

جهت اثبات فرضیه مطرح شده به سئوالات زیر پاسخ داده می‌شود:

1- آیا به لحاظ حقوق بین‌الملل، بین دعاوی مطروحه مصدومین و قربانیان شیمیایی ایرانی جنگ

عراق و ایران و دولت استفاده‌کننده از سلاح‌های شیمیایی رابطه‌ای وجود دارد؟

2- مقررات بین‌المللی، رویه‌ها، مفاد کنوانسیون‌های بین‌المللی و ... در مورد استفاده عراق از

سلاح‌های غیر مجاز چه عناوینی را بیان می‌کند؟

3- مقررات بین‌المللی، رویه‌ها، مفاد کنوانسیون‌های بین‌المللی و ... در مورد مصدومین و قربانیان

جنگ‌هایی که سلاح‌های شیمیایی و غیر متعارف در آن به کار گرفته شده است، چه موضعی را

اتخاذ نموده است؟

1-1-4 پیشینه و روش تحقیق

با بررسی‌های به عمل آمده در اسناد و مدارک موجود در بخش‌های مختلف سازمان‌ها و ادارات

دولتی مثل بنیاد امور ایثارگران و جانبازان، وزارت امور خارجه، نهادهای غیر دولتی و مراکز

پژوهشی، می‌توان اذعان نمود که آثار مکتوب حقوقی درباره مصدومین شیمیایی و مسئولیت

دولت‌ها در قبال استفاده از سلاح‌های شیمیایی، کمتر به رشته تحریر در آمده و یا محدود می‌باشد و

آن طور که مورد انتظار است به نحو رقیق تر و گسترده تر مسائل و موضوعات مرتبط در این رابطه

پرداخته شده و به صورت کلی اشاره گردیده است.

پژوهشگر در این زمینه تلاش‌های فراوانی برای دست یافتن به منابع داخلی و خارجی مورد نظر

نموده است که نتایج تحقیقات صورت گرفته در این زمینه اغلب با مراجعه به کتابخانه‌های تخصصی

موجود، اینترنت، مراکز اطلاع‌رسانی، بولتن‌های منتشر شده، پایان‌نامه‌های موجود در این زمینه و

سایر موارد انجام شده است.

امید است تحقیق حاضر که در تحریر آن تا حد بضاعت از موضوعات مرتبط با موضوع از جمله

معاهدات مربوطه، پروتکل‌ها، کنوانسیون‌ها و ... در مورد سلاح‌های شیمیایی بهره‌برداری شده است، بتواند بعنوان راهنمایی هرچند اندک برای علاقمندان به بررسی و تحقیق در این رابطه باشد.

این تحقیق از نوع توصیفی-تحلیلی و کتابخانه‌ای است که در آن به نقش سازمان ملل در حل و فصل اختلافات با توصیف آنچه هست و تشریح و تبیین دلایل چگونه بودن وضعیت مساله و ابعاد مختلف آن مورد بررسی قرار گرفته است.

1-2-2 بخش دوم- تعاریف

در این بخش به تعریف سلاح شیمیایی و تقسیم‌بندی انواع سلاح‌های شیمیایی، تعریف مسئولیت بین‌المللی، همچنین تاریخچه استفاده از سلاح‌های شیمیایی در جهان، اصول حقوقی حاکم بر سلاح‌های شیمیایی و اقداماتی که در جامعه بین‌المللی جهت خلع سلاح شیمیایی انجام شده است، مورد بررسی قرار گرفته است.

1-2-1 تعریف سلاح شیمیایی و تقسیم‌بندی انواع آن

بر اساس بند 1 «ماده 2» کنوانسیون 1993 مواد شیمیایی سمی و مواد پیش‌ساز آنها که برای مقاصد غیر مجاز از نظر این کنوانسیون به کار می‌روند را به عنوان سلاح شیمیایی تعریف می‌کند. طیف مقاصد مجاز عبارتست از:

- ✓ استفاده‌های صلح‌آمیز
- ✓ حفاظت در برابر مواد شیمیایی سمی
- ✓ مقاصد نظامی که مواد شیمیایی سمی را به عنوان یک روش جنگی به کار نمی‌گیرد.
- ✓ اقدامات مربوط به اجرای قوانین (کنترل اغتشاش)

تعریف سلاح شیمیایی همچنین مهمات و وسایلی را که به طور مشخص برای ایجاد مواد شیمیایی سمی طراحی شده‌اند و نیز وسایل طراحی شده ویژه را شامل می‌گردد.

مطابق بند «2» همین ماده، مواد شیمیایی سمی عبارتند از: هر نوع ماده شیمیایی که از طریق کنش شیمیایی در روند زندگی بتواند موجب مرگ، ناتوانی موقت یا آسیب دائم انسان‌ها یا حیوان‌ها گردد. علاوه بر این، پیش‌ساز (Precursor) عبارت است از هر نوع معرف شیمیایی که در هر مرحله از تولید ماده شیمیایی سمی به هر روشی به کار رود که شامل هر گونه جزء کلیدی یک سیستم دوگانه یا چندجزئی شیمیایی می‌شود. جزء کلیدی بنا به تعریف بند «4» همین ماده عبارت است از پیش‌سازی که دارای مهم‌ترین نقش در تعیین خواص سمی محصول نهایی باشد و به سرعت با سایر

مواد شیمیایی در سیستم‌های دو یا چندجزئی واکنش انجام دهد. از جمله خصوصیات سلاح‌های شیمیایی این است که عوارض و آثار آنها قابل پیش‌بینی نیست و غیر نظامیان در مقابل آن، بسیار آسیب‌پذیرتر از نظامیان هستند. مقابله با این سلاح‌ها اگر نه غیرممکن ولی فوق‌العاده مشکل است. در مقابل، تهیه و دستیابی این سلاح‌ها بسیار آسان است. واقعیت آن است که هر قدر تولید این سلاح‌ها و وسایل پرتاب آنها به آسانی و هزینه‌ای اندک میسر است، در عوض دفاع از نیروها در مقابل این سلاح‌ها و فراهم کردن تجهیزات محافظتی و نیروی انسانی کارآزموده، بسیار سخت و پرهزینه است.

از جمله نکاتی که یادآوری آنها نیز ضروری است این است که از جمله مشخصه‌های این سلاح‌ها، عدم تشخیص تأثیرات و عوارض آتی آن در محیط است که همین موضوع موجب می‌شود تا راه‌های مقابله با آثار مخرب سلاح‌های شیمیایی بسیار دشوار و گاهی غیرممکن شود. سازمان ملل متحد و اعضای آن بارها و در مقاطع مختلف به کارگیری سلاح‌های شیمیایی را منع کرده‌اند. از مجموعه قوانین و مقررات وضع شده در این سازمان و البته دیگر مجامع بین‌المللی، ممنوعیت ساخت، انباشت و استفاده از هر نوع سلاح کشتار جمعی خواه در درگیری‌های داخلی کشورها و خواه در مخاصمه میان دولت‌ها برداشت می‌شود. یک مشخصه مهم گازهای شیمیایی این است که مثل سایر گازها سبک و به شکل دود نیستند. بلکه سنگین و دارای جرم بوده و به راحتی بعد از انتشار، سریع به روی اجسام در محیط می‌نشینند و همه چیز را آلوده می‌کنند و به همین دلیل است که در مناطق شیمیایی آب‌ها به شدت آلوده و افراد به محض تماس با آب دچار تاول می‌شدند.

بنابراین اگر فردی در معرض هر یک از گازهای شیمیایی قرار می‌گرفت چه گازهای اعصاب و روان و چه گاز خردل حتی با وجود ماسک ضد شیمیایی نیز از خطر ابتلا به این گاز در امان نبود، چراکه این گاز بعد از انتشار به روی ماسک می‌ماند و وقتی از صورت برداشته می‌شود ذرات نشسته روی آن در هوا پخش شده و فرد را مسموم می‌کند. بخشی از تأثیرات گازهای شیمیایی مثل

گاز خردل بر روی پوست مصدوم به صورت تاول ظاهر می‌شود اما گازی مانند گاز شیمیایی اعصاب و روان همچون ماده منفجره‌ای است که در داخل سیستم اعصاب و روان منهدم می‌شود بنابراین تعادل عصبی او را مختل می‌کند، به عنوان مثال فرد مصدوم فاصله خود را با سطح زمین صدها متر فرض می‌کند و به شدت احساس ترس در او ایجاد می‌شود.

علاوه بر این گازهای شیمیایی بر طبق مشاهدات، اثری دوره‌ای دارند، به گونه‌ای که در فرد مبتلا به گاز شیمیایی پس از این حادثه در صورتی که عارضه خفیف باشد و زنده بماند بعد از مدتی که بهبود حاصل شد مجدداً اثرات ناشی از آن به صورت پریودیک مشاهده می‌شود و این نشان می‌دهد که گازهای شیمیایی تحریک‌کننده‌هایی در درازمدت هستند.

گازهای اعصاب عمدتاً دارای اثر کشنده (در مصدومیت‌های شدید) و اثرات ناپایدار بر محیط و بدن انسان می‌باشند و از عوارض اصلی گاز خردل نیز عمدتاً ایجاد اختلال در سیستم تنفسی (ریه‌ها و راه‌های هوایی) چشم‌ها و پوست می‌باشد که بسته به میزان مقاومت و مصدومیت فرد، شدت این آثار متفاوت است. گاز خردل به دلیل ماهیت خاص خود و مکانیسم اثر بر DNA سلولی، دارای آثار و عوارض دیررس شناخته‌شده‌ای می‌باشد و در حال حاضر اغلب جانبازان شیمیایی دارای سابقه مصدومیت با گاز خردل هستند در این صورت این گونه تصور می‌شود که با توجه به تاثیر درازمدت گازهای شیمیایی بر روی مجروحین و همچنین مکانیسم اثر آن بر DNA سلولی، فرزندان آن دسته از مجروحین که به شدت تحت تاثیر گازهای شیمیایی قرار گرفته اند دچار عوارض سوء شوند.

اصطلاح سلاح‌های کشتار جمعی که معادل‌های دیگر آن انهدام جمعی و امحای جمعی است، نخستین بار در سال 1948، در یکی از اسناد کمیسیون تسلیحات نوع کلاسیک به کار رفت. این کمیسیون را شورای امنیت در 13 فوریه 1947، تاسیس کرد.

سلاح‌های کشتار جمعی شامل سلاح‌های اتمی، باکتریولوژیک و شیمیایی است که با علائم

اختصاری A.B.C یا N.B.C یا R.B.C به کار می‌روند و در زبان فارسی علامت مخفف این سلاح‌ها «ش.م.ه.»، مخفف شیمیایی، میکروبی و هسته‌ای و گاهی نیز «ش.م.ر.» می‌باشد که حرف «ر» مخفف کلمه «رادیواکتیو» است.¹

اگرچه اختلاف و شبهه‌ای در نام‌گذاری این سلاح‌ها به «کشتار جمعی» به نظر نمی‌رسد، ولی توضیحی مختصر راجع به معیار تشخیص و خصوصیات آنها ضروری به نظر می‌رسد. به طور کلی دو معیار برای تشخیص این سلاح‌ها از سایر تسلیحات در نظر گرفته می‌شود: یکی قدرت تخریبی این سلاح‌ها و دیگری اهداف آنها.

معیار قدرت تخریبی در توافقات 1954 پاریس راجع به پیوستن آلمان فدرال به پیمان آتلانتیک شمالی مطرح شد. مطابق ضمیمه 2 پروتکل سوم توافقات مذکور ناظر به کنترل تسهیلات، سلاح‌هایی که قابلیت انهدام و زیان‌های گسترده و یا ایجاد مسمومیت در سطح وسیع دارند را باید در زمره این سلاح‌ها قرار داد.²

با این وجود تکیه بر معیار قدرت تخریب به تنهایی برای توصیف سلاح‌های کشتار جمعی کافی نیست. زیرا در حال حاضر اگر از سلاح‌های موسوم به متعارف نیز استفاده سوء شود، نتایج و آثار مشابهی به بار می‌آید، برای مثال بمباران‌های وسیع شهرهای آلمان در ماه‌های پایانی جنگ جهانی دوم و همچنین استفاده آمریکا و انگلیس از بمب‌های مخوف ده تنی و خوشه‌ای در تهاجم اخیر به عراق (سال 2003 میلادی) موید همین مطلب است. از این رو توجه به معیار دیگری نیز ضرورت دارد.

بر اساس معیار دوم تنها به سلاح‌هایی می‌توان سلاح کشتار جمعی اطلاق کرد که ماهیتاً جز به منظور انهدام وسیع به کار نمی‌روند و آثار مخرب آن، چنان است که نمی‌تواند به اهداف معینی

¹ عباس باقرپوراردکانی، کاربرد سلاح‌های شیمیایی توسط عراق در جنگ تحمیلی «فرهنگ پایداری»، 1378، ص 15

² Nice Sep7691 Tome PP.28et Sair. international 25 eme volo session de Annuaire de institute du Droit

محدود شود. لذا این معیار مورد قبول کمیته بین‌المللی صلیب سرخ قرار گرفته است. تمام سلاح‌هایی که بنا به ماهیت خود و نحوه استفاده از آن، موجب آثار مخرب غیر قابل تفکیک می‌شوند، در زمره سلاح‌های کشتار جمعی قرار می‌گیرند. این آثار عموماً غیر قابل پیش‌بینی و مهارناشدنی است که به همین سبب این سلاح‌ها را سلاح وحشت نیز می‌نامند.¹ به هر صورت هر یک از این معیارها که در نظر باشد، سلاح‌های کشتار جمعی باید به نحوی تعریف شود که همانند تعریف کمیسیون تسلیحات نوع کلاسیک دربردارنده سلاح‌های زیر باشد:

سلاح‌های انفجار اتمی، سلاح‌هایی که با مواد رادیواکتیو عمل می‌کنند، سلاح‌های بیولوژیکی و شیمیایی که احتمال مرگ را به دنبال دارند، تمام سلاح‌هایی که در آینده تولید می‌شوند و از حیث تخریب، آثار مشابهی داشته باشند.

کاربرد سلاح‌های شیمیایی، آثار فجیعی به دنبال دارد: از سوختگی‌های شدید، تاول‌های دردناک، از دست دادن بینایی، تهوع، سرفه‌های شدید، عدم تعادل در راه رفتن و مشکلات تنفسی گرفته، تا مرگ‌های دردناک.

عوامل شیمیایی جنگی عمدتاً به 5 گروه اصلی تقسیم می‌گردند:

عوامل ناتوان‌کننده incapacitating agents مانند گازهای اشک‌آور، تهوع‌آور، توهم‌زا و عوامل کنترل‌کننده شورش‌ها.

عوامل خفه‌کننده asphyxiating agents (گازهای کلر - فسژن و کلروپیکرن)

عوامل خون blood agents (هیدروژن سیانید - سیانوژن کلراید)

عوامل اعصاب nerve agents سری G: سارین - تابون - سومان، سری VX:V

عوامل تاول‌زا blistering agents خردل (سولفور مستارد) لویزیت جهت استفاده از عوامل

---

¹ مهدی کردبچه، تحدید تسلیحات شیمیایی و بیولوژیکی در حقوق بین‌الملل، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس،

شیمیایی.

عوامل شیمیایی استفاده شده در طول جنگ تحمیلی، عوامل اعصاب بود و پس از آن گاز خردل. اما با توجه به اینکه گاز خردل به دلیل ماهیت خاص خود و مکانیسم اثر بر DNA سلولی دارای آثار و عوارض دیررس شناخته شده‌ای می‌باشد. در حال حاضر اغلب جانبازان شیمیایی کشورمان دارای سابقه مصدومیت با گاز خردل می‌باشند.

گازهای اعصاب عمدتاً دارای اثر کشنده (در مصدومیت‌های شدید) و اثرات ناپایدار بر محیط و بدن انسان می‌باشند و عوارض طولانی مدت مشخصی برای آن شناخته نشده است. (هرچند اخیراً مطالعاتی در مورد آثار درازمدت این عوامل در ایجاد ضعف عضلانی و اختلالات سیستم عصبی انجام شده است).

عوارض اصلی درازمدت گاز خردل عمدتاً در سیستم تنفس (ریه‌ها و راه‌های هوایی) چشم‌ها و پوست ظاهر می‌گردند که شدت آن بستگی به میزان تماس با گاز خردل و میزان مقاومت فرد در مقابل آن دارد.

هر چند بین سلاح‌های شیمیایی و بیولوژیک، این تشابه وجود دارد که هر دو از سلاح‌های تخریب جمعی به شمار می‌روند (وحدت در نتیجه) و آثار آنها هم صرفاً گریبان‌گیر موجودات زنده می‌شود و به این لحاظ، معمولاً در نوشته‌های حقوقی کشورها، سلاح‌های بیولوژیک، زیرمجموعه‌ای از سلاح‌های شیمیایی تلقی و تحت عنوانی واحد بررسی می‌شوند، ولی از لحاظ فنی و قباحت و زشتی در افکار، این دو سلاح از یکدیگر متفاوتند. «عوامل شیمیایی به ترکیباتی اطلاق می‌گردد که در صورت کاربرد موثر علیه انسان، حیوان، یا گیاه، منجر به مرگ یا ضایعات قابل توجه دائمی یا موقتی در ساختار اندامی آنها شود»¹ و «جنگ‌افزار شیمیایی، عوامل شیمیایی هستند که به صورت جامد، مایع و گاز تهیه می‌شود و در صورت انتشار صحنه نبرد، منجر به بروز آثار کشنده، آسیب-

---

¹ حسین علایی، تاریخچه کاربرد جنگ‌افزارهای شیمیایی، متن کامل مقاله‌های سمینار تاثیر جنگ‌های شیمیایی بیولوژیک بر انسان محیط زیست و جامعه، دانشکده فنی دانشگاه تهران، 1371، ص 2

رساننده یا ناتوان‌کننده در موجودات زنده می‌شوند.¹ لیکن «عوامل بیولوژیکی مشتمل بر ارگانسیم-های زنده، قطع نظر از ماهیت یا مواد عفونی مشتق از آنهاست که باعث بیماری یا مرگ انسان‌ها، حیوانات یا گیاهان می‌شود و اثر آنها برای تحت تاثیر قرار دادن ارگانسیم یک شخص، حیوان یا گیاه، به قدرت تخریبی آنها بستگی دارد.»² در واقع، همان گونه که برخی به صراحت این مطلب را اشاره کرده‌اند، «ارگانسیم‌های زنده یا مواد مسری ناشی از آنها که برای ایجاد بیماری یا مرگ در انسان، حیوان یا گیاه استفاده می‌شود، عوامل باکتریولوژیکال یا بیولوژیکال جنگی هستند، نه عوامل شیمیایی.»³

در سلاح‌های بیولوژیک، از موجودات زنده ذره‌بینی چون باکتری‌ها، قارچ‌ها، ویروس‌ها که جدا از شرایط زندگی‌شان موادی را از خود ترشح می‌کنند که موجب بیماری یا حتی مرگ انسان، جانوران و گیاهان می‌گردد، استفاده می‌شود. مشخصه اصلی این سلاح‌ها آن است که این میکروب‌ها به سرعت در بدن اشخاص یا جانوران و گیاهان رشد نموده و کم‌کم او را از بین می‌برند. در حالی که در سلاح‌های شیمیایی، از موادی چون گازها، مایعات و جامدات استفاده می‌شود. علاوه بر این، «عناصر بیولوژیکی، با عفونی کردن موجودات زنده، قادرند از منطقه‌ای که ابتدا مورد نظر بوده، به یک مسافت بسیار زیادی منتقل شوند، اما امکان این‌گونه انتشار در مورد عناصر شیمیایی وجود ندارد.»⁴ قبح استفاده از سلاح‌های بیولوژیک در مقایسه با سلاح‌های شیمیایی در افکار عمومی بین-المللی، به حدی است که پس از اینکه پروتکل 1925 ژنو، منع استعمال این دو نوع سلاح را با هم مورد توجه قرار داد، معاهده 1972 ممنوعیت ساخت، تولید، انباشت، به دست آوردن یا نگهداری سلاح‌های بیولوژیکی را به طور مستقل تنظیم نمود و به تعهدات و الزامات درباره آن، دقت و

¹ علی باقری کبورق، کلیات و مبانی جنگ و استراتژی، مرکز نشر بین‌الملل، ص 114

² Rauch. E, "Biological warfare", Encyclopedia of Public International law (E. P. I. L.), 1982, VOL. 3, P45

³ Bothe. M., "Chemical warfare", E. P. I. L. 1982, VOL. 3, P 83

⁴ محمدرضا ضیایی بیگدلی، حقوق جنگ، دانشگاه علامه طباطبایی، 1373، ص 177

ظرافتی ویژه اعطا کرد.

مسئولیت حقوقی بین المللی تکلیفی است که به موجب قواعد حقوق بین الملل به یک دولت تحمیل می گردد تا خساراتی را که در نتیجه نقض قواعد حقوق بین الملل به دولت دیگری وارد کرده است جبران کند.¹

1-2-2 تاریخچه استفاده از سلاح‌های شیمیایی

تاریخ بشر حکایت طولانی جنگ‌ها و داستان گذار بشریت از مرزهای بدویت و دگرگونی آشکار کشتار فردی، گروهی و عمومی و در عین حال ایجاد تمدن‌های بزرگ² و به عبارت دیگر، تسلسل بنیان نهادن سلسله‌های مختلف حکومتی بر ویرانه‌های شهرها و دل‌های اقوام پیشین با همه افتخارات، حماسه‌ها و آلام است که هویت خشونت‌بار ملت‌ها را شکل داده است. باید اذعان داشت جنگ از جالب‌ترین، پیچیده‌ترین و در عین حال تعیین‌کننده‌ترین پدیده‌های اجتماعی است که از بدو تولد انسان همزاد او بوده است. از منظر مذهبی نیز جنگ‌ها معمول‌ترین نشانه‌های تسلط روح شیطانی بر اقوام متجاوز و دفاع‌ها مشروع‌ترین ابزار حفظ هویت‌های مذهبی، ملی و قومی بشر بوده است. مروری گذرا بر تاریخ نشان می‌دهد تجاوز به حقوق انسان‌ها، اقوام و کشورها، مسیری طولانی را طی کرده تا با گسترش و عمق یافتن ابعاد جنگ، جنایت و بی‌رحمی نیز از مرزهای محدود گذشته، عبور کرده و از عرصه‌هایی ورای تصور پیشینیان فراتر رود. مقوله جنگ علاوه بر دنیای واقعی، حتی به عنوان پدیده‌ای خیالی در آثار و اساطیر یونان: الهه‌های زئوس، ژوپیتر، مارس، پالوس و آپولون به عنوان خدایان جنگ، نمود یافته است.³

استفاده از عوامل و مواد سمی و شیمیایی به عنوان سلاحی موثر در جنگ برای از پای درآوردن دشمن در طول جنگ‌ها قدمتی دیرینه دارد، به نحوی که صدها سال قبل از میلاد مسیح در جنگ-

¹ رضا فیوضی، مسئولیت بین المللی و نظریه حمایت سیاسی اتباع، ج اول، ص 25

² تمدن‌های پنجگانه باستان: یونان، ایران، مصر، چین و هند

³ هرودت، تاریخ هرودت، ترجمه و مقدمه هادی هدایتی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، 1336-6 جلد در یک مجلد، ص

های باستان، استفاده ملل عهد باستان از این حربه رواج داشته است.¹ اساساً استفاده از سلاح‌های شیمیایی و میکروبی در طول جنگ‌های تاریخ بشر، بسته به نوع دانش و فنون رایج در هر عصر و زمانه، مرسوم بوده، بنابراین می‌توان اذعان داشت که خطر بهره‌گیری از این ابزار ویرانگر به قدمت تاریخ جنگ‌هاست. از آنجا که ویل دورانت مورخ و نویسنده تاریخ تمدن، تصریح کرده است: «مطالعه و کنکاش تاریخ 3700 ساله مدون بشر گویای این مطلب است که به جز 268 سال آن، تمامی تاریخ انسان‌ها با جنگ و کشتار توأم و عجین بوده است.»² به کارگیری این‌گونه سلاح‌ها همچنان محتمل است. همچنین از آنجا که به گفته کارل یاسپرس مورخ و فیلسوف معروف آلمانی: «مطالعه تاریخ بشر بیانگر حوادث و جنگ‌هایی است که حاکمان این جنگ‌ها را وسیله تبلیغ قدرت و بقای حاکمیت خویش به کار می‌برند.»³ همواره می‌توان برای تحقق جاه‌طلبی‌های قدرتمندان انتظار جنگ‌های بیشتری را داشت، پس باید به کارگیری این سلاح‌ها را پیش‌بینی کرد.

جنگ‌ها در طول تاریخ، از جمله جنگ‌های شیمیایی که قسمت عمده و مهم تاریخ جوامع بشری را فرا گرفته است، به عنوان واقعه اجتماعی مورد مطالعه مردم‌شناسان، جامعه‌شناسان و دیگر اندیشمندان علوم اجتماعی مثل ماکس وبر، ماکس دورکیم، هربرت اسپنسر، هابس، توماس مورگنتا، هگل و ... بوده است. با توجه به اهمیت ذاتی این موضوع، لزوم آگاهی و هشیاری هر چه بیشتر مردم و مسئولان نسبت به خطرهای بالقوه ناشی از به کارگیری این‌گونه سلاح‌ها به وسیله دشمنان بالقوه کشور، تبیین خطرهای بالقوه‌ای است که جامعه بشری را تهدید می‌کند. تاریخ نشان می‌دهد که رهبران و به تبع آنها فرماندهان نظامی متناسب با دانش و پیشرفت فنون عصر خود، برای نابودی دشمنان و یا وادار کردن آنها به تسلیم و یا ترک و فرار از صحنه جنگ، از وسایل و ابزارهای غیر

¹ هرودت، تاریخ هرودت، ترجمه با حواشی وحید مازندرانی، چاپ فرهنگستان ادب و هنر، تهران، 1356، فصل اول، ص 156

² ویل و آریلی دورانت، درس‌های تاریخ ترجمه خشایار دیهیمی و احمد بطحایی، انتشارات آموزش انقلاب اسلامی، 1372، ص 111

³ کارل یاسپرس، آغاز و انجام تاریخ، ترجمه محمد حسن لطفی، انتشارات خوارزمی، 1363، ص 309

متعارف نظیر قیر، مواد مذاب سوزاننده، گوگرد دودزا، زغال نیم‌سوز و مسموم‌کننده، پرتاب لاشه‌های متعفن حیوانات حاوی بیماری‌هایی نظیر طاعون، وبا، تیفوس و همچنین کشته‌شدگان دشمن در جنگ به سوی اردوگاه‌ها و قلعه‌های دشمن و یا انداختن اجساد در چاه‌ها، رودخانه‌ها و سرچشمه‌های مورد استفاده حریف، نیز سود جسته‌اند. مورخانی چون هرودت، گزنفون، پلوتارک، کنزیاس، ژوستین، پیرو کویوس، دیاکونوف، پروکسیوس و دگیارن به مواردی در این خصوص اشاره کرده‌اند:

در هزاره پیش از میلاد، یونانی‌ها در جنگ‌های خود علیه دشمنان و حتی در جنگ‌های داخلی آتن بر علیه اسپارت از عامل سوزاننده و دودزای معروف به آتش یونانی¹ استفاده می‌کردند. آنها با ریختن آتش بر روی زمین یا آب موجب شعله‌ور شدن و ایجاد دود مسموم‌کننده می‌شدند، یا با منجنیق گلوله‌های آتشین را به سوی دشمن و قلعه‌ها پرتاب می‌کردند. هرودت در بیان لشکرکشی کوروش در 539 ق.م به بابل به حمل انبان‌های قیر به وسیله هخامنشیان اشاره می‌کند. همچنین سربازان خشایارشا هنگام تصرف آتن در 450 ق.م از گلوله‌های (کوزه‌های) آتشین استفاده می‌کردند.²

آتنی‌ها در سال 423 ق.م در جنگ بر علیه اسپارت از گلوله‌های آتشین و دودزا، زغال، گوگرد سولفور و ماده‌ای به نام پیچ³ برای تسخیر دژها استفاده می‌کردند.⁴ سر توریس سردار رومی در قبال هجوم قبایل بربر گل⁵ و کارتاژ⁶ بارها از گازهای خفه‌کننده سود برد.⁷ در قرن هفتم میلادی یونانیان

---

¹ ترکیبات آتش یونانی عبارتند از: مخلوطی از نفت، قیر، آهک و نترات پتاسیم به نام مخترع آن کالینکوس اهل هلیوپولیس (بعلبک کنونی)

² هرودت، تاریخ هرودت، ترجمه وحید مازندرانی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1350، ص 97

³ paje

⁴ همان منبع، ص 102

⁵ فرانسه فعلی

⁶ اسپانیا فعلی

⁷ هرودت، تاریخ هرودت، ترجمه وحید مازندرانی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، 1350، ص 116

و رومیان بارها از ترکیبات گاز روسین سولفور، نفتالین و قیر در جنگ‌ها بر علیه همدیگر و با دیگر کشورها استفاده کردند.¹ ساسانیان نیز در جنگ با رومیان نقب‌هایی برای خفه کردن دشمن حفر و داخل کانال‌ها از گوگرد دودزای شدید و زغال نیم‌سوز برای خفه کردن دشمن استفاده می‌کردند. همچنین طرفین از تیرهای آتشین و گلوله‌های (کوزه‌های) حاوی قیر و گوگرد مشتعل بر علیه یکدیگر به کار می‌بردند.² همچنین کشورهای چین و مصر در جنگ‌های خود با همسایگان از عوامل فوق سود می‌جستند. مردم بابل هم در لشکرکشی اسکندر، انبان‌های نفت را در مسیر سربازان مقدونی آتش زدند به نحوی که چادر اسکندر هم سوخت.³

در بعضی از مواقع استفاده از جنگ‌افزارهای میکروبی، بی‌سر و صداتر و در مواقعی، پنهانی صورت می‌گرفت. به عنوان مثال در سال 1363 میلادی انگلیسی‌ها که توسط واکسیناسیون نسبت به آبله مصون شده بودند ملافه‌ها و پتوهای بیماران مبتلا به ویروس آبله را برای رهبران متخاصم سرخپوستان شمال آمریکا در «اوهایو» بردند که منجر به مرگ عده‌ای از سرخپوستان گردید.

در سال 1453 م. در حمله عثمانی‌ها به فرماندهان سلطان محمد فاتح به بیزانس (قسطنطنیه)، رومیان با سوزاندن ترکیب گوگرد، قیر و زغال، ترک‌ها را با خفگی مواجه کردند ولی سرانجام عثمانی‌ها موفق به تصرف قسطنطنیه (استانبول) شدند.⁴

امیر تیمور گورکانی در شرح حمله خود به آنگوریه (آناتولی، آنقره و آنکارای فعلی) می‌گوید با استفاده از کوزه‌های پر شده از باروت و سنگ‌ریزه با آتش زدن فتیله و پرتاب به سمت ارابه‌های سپاه عثمانی، ایلدروم با یزید سلطان عثمانی را شکست داده وارد آناتولی شد و در خصوص حمله به بیزانس توضیح داد رومیان در حمله معاویه بن ابی سفیان به بیزانس - که قصد داشت پس از

¹ پروکسیون، جنگ‌های ایران و روم، ترجمه محمد سعیدی، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ج 2، 1374، ص 67

² گزنفون، آنا یاسپس، ترجمه احمد بیرشک، تهران، ج 1، انتشارات کتاب سبز، 1375، ص 38

³ قاسم زمانی، حقوق بین الملل و کاربرد سلاح‌های شیمیایی، بنیاد حفظ و نشر آثار دفاع مقدس، 1376، ص 36

⁴ ساتوام، سومانی، عوامل جنگ شیمیایی، ص 498